

БРИНДАК Д.В., аспірант
(Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»)

УДК 347.457

ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «БОРГ» У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ БОРГОВИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Проведено аналіз категорії «борг» у рамках розвитку інституту боргових цінних паперів, використовуючи досвід філософської і юридичної доктрин. Визначена роль категорії «борг» у появі й подальшому удосконаленні інституту боргових цінних паперів.

Ключові слова: борг, грошовий борг, боргові цінні папери.

С использованием опыта философской и юридической доктрин проведен анализ категории «долг» в рамках развития института долговых ценных бумаг. Определена роль категории «долг» в появлении и дальнейшем усовершенствовании института долговых ценных бумаг.

Ключевые слова: долг, денежный долг, долговые ценные бумаги.

The analysis of category "debt" within the development of debt securities institution was conducted using experience of philosophical and legal doctrines. The role of category "debt" in creation and further improvement of debt securities institution was shown.

Keywords: debt, money debt, debt securities.

На ринку цінних паперів існують два види позики: безпосередньо у формі позики та у формі обміну коштів інвестора на право власності на частину компанії. У першому випадку очікується, що позичальник у майбутньому погасить борг. У другому випадку позичальник не повертає вкладені кошти, оскільки нові власники компанії отримують право власності на відповідні активи. Таким чином, всі цінні папери залежно від форми вкладення коштів поділяються на боргові та пайові.

Категорія «борг» є однією з найбільш вживаних, «борг», «боргові зобов'язання» – ці поняття невід'ємні від повсякденного життя будь-якої людини. Термін «борг» несе подвійне смислове навантаження. По-перше, борг уособлює собою обов'язок, по-друге, в якості боргу розглядається зобов'язання позики у цивільно-правовому полі [8, с. 422].

Філософська наука розглядає категорію боргу також неоднозначно. З одного боку, борг виступає в якості примушування робити відповідно до окремих потреб [13, с. 143], а з іншого – кантівська філософія розглядає борг як дотримане слово, зобов'язання [6, с. 255].

М. Агарков, Р. Сават'є аналізують поняття «борг» та «обов'язок» як рівнозначні; на думку вчених, вони ототожнюються у разі, якщо зобов'язання розглядається з боку обов'язку боржника [1, с. 93-94].

Існуюча система цивільних правовідносин знаходиться у постійному русі, відображаючи динаміку розвитку суспільства. Традиційно у структуру правовідносин будь-якого виду включають такі елементи: об'єкт, суб'єкт, зміст правовідносин [14, с. 5].

Елементи структури правовідносин – права та обов'язки учасників, згідно з класичною точкою зору, утворюють зміст цивільних правовідносин. Сутність обов'язку полягає у здійсненні або утриманні від здійснення певної дії в інтересах носія суб'єктивного права, обов'язок являє собою належну поведінку суб'єкта. Обов'язок завжди виникає як складова частина зобов'язальних або інших правовідносин [14, с. 5].

Обов'язок створює насамперед психічне примушування для суб'єкта діяти певним чином, здійснюючи вплив на його волю та вибір можливого варіанту поведінки. З цього боку «усяке зобов'язання може бути характеризоване як окрема норма поведінки для боржника в інтересі кредитора, як спеціальна «повинність» (борг)» [9, с. 236]. Зсередини зобов'язання характеризує стан пов'язаності боржника, з моменту виникнення зобов'язання на боржнику лежить відповідальність за борг [7, с. 66]. За своєю природою зобов'язання короткострокове, бо боржник намагається звільнитися від боргу, виконати покладений на нього обов'язок.

І.А. Покровський зазначає, що поняття «борг» (shuld) бере свій початок від цивільних правопорушень або деліктів та історично йому передують виникнення поняття «відповідальність»

(haftung). Будь-яке правопорушення у давнину правом не регулювалось, людина, яка вчинила шкоду, особисто відповідала за скоєне, переважали відносини помсти. Заміна особистої відповідальності системою приватних штрафів вперше дала можливість говорити про деякий «борг», який втілюється у сумі штрафу. На ранньому етапі розвитку зобов'язальних відносин ідея «боргу» зникла в ідеї відповідальності, можливі окремі види «боргу» були лише приводами для останньої [9, с. 236-239].

Поступовий розвиток договірних відносин виводить на перший план майновий елемент у зобов'язальних правовідносинах. Акцент у ньому переходить від особи боржника на його майно. На деякому етапі самостійними об'єктами стають право вимоги кредитора та обов'язки (борги) боржника.

Найбільш сприяє процесу знеособлювання боргів торговий оборот. Розглядаючи механізм обігу боргів у торговому обороті, П.П. Цитович пояснює процес відокремлення боргів тим, що «зобов'язання може бути виявлено із договору, установлено окремо. Як вимога воно відокремлено від обов'язку; кредитор за ним – лише кредитор, але без обов'язку; як обов'язок воно відірване від права вимагати; боржник за ним – тільки боржник, але без всякої вимоги. Через цю відчуженість від договору зобов'язання перетворюється на борг; для свого кредитора воно стає борговим майном». У майновому обігу об'єкт, що з'явився, називається боргом, оскільки особа боржника має значення для боргу, а особа кредитора – ні. Витоки такого відокремлення боргів як самостійного майна П.П. Цитович знаходить ще у римському праві, а саме у стипуляції.

Виникнувши спочатку з договору, борг як вимога кредитора стає його рухомим майном, борг стає вільним від договору та підлягає вільному розсуду кредитора, іншими словами, борг перетворюється в *res in commercio* [16, с. 199].

Для зручності використання у майновому обороті боргам надається наглядний *corpus*: борг переноситься на папір, його зміст стає текстом паперу, а сам він стає формальним, абстрактним. Внаслідок розглянутого процесу в обігу з'являються цінні папери. Борги, зазначені у них, стають придатними до обігу без відома боржника. Адаже їх закріплення у договорі виключало б таку можливість через відносний (зобов'язальний) характер договірних відносин і зумовлену ним чітку визначеність персоналій боржника і кредитора.

Головною ознакою боргових цінних паперів є посвідчення боргу. І таке посвідчення боргу є альтернативою договірних конструкцій, що опосередковують відносини позики. Таким чином, договір втрачає характер єдиного правостановлюючого юридичного факту і застосовується як один із інструментів (поряд із борговими цінними паперами) здійснення їх емісії та подальшого забезпечення обігосдатності посвідчених ними майнових прав.

Обіговість стає внутрішньою ознакою боргу та міститься у тексті цінного папера. Її наявність залежить, на думку П.П. Цитовича, від таких обставин: по-перше, завжди повинна вказуватись номінальна вартість боргу; по-друге, предмет боргу повинен бути об'єктивно цікавим, однаково цінним для усіх, тобто повинен мати вираз у грошах.

Таким чином, борг не є підпорядкованим особистості примусом волі, він являє собою цінність, яка підлягає вирахуванню із загального рахунку, із підсумку майнових відносин (всього майна) боржника [15, с. 7]. У такій якості «борг» є зменшенням майна, негативною майновою цінністю [2, с. 4].

Виконання обов'язку (звільнення від боргу) достатньою мірою забезпечується усім майном боржника – наявним та майбутнім.

Наразі відсутнє єдине вживання терміна «борг». Сучасна доктрина, з одного боку, визначає боргом грошову суму, яку боржник повинен повернути у зазначений строк, а з іншого – включає борги у поняття майна у широкому розумінні [3, с. 95].

З наукового погляду важливо усвідомити семантичну різницю між термінами "борг" і "заборгованість". Передусім, етимологічно борг – грошова сума, що взята в позику на певних умовах і підлягає поверненню. Варто наголосити, що борг – поняття статичне, фіксований параметр, який визначає запаси грошових коштів на певну дату. На відміну від боргу, заборгованість визначає не запаси грошових коштів, а потоки, що мають схильність до постійної зміни у часі.

Вихідною категорією є категорія "борг" як результат позичкових операцій. Першопричиною боргу є позики в умовах нестачі або дефіциту коштів, а вже після формування первинного боргу виникає проблема заборгованості, на величину якої впливає динаміка норми відсот-

ка та низка інших факторів.

У більшості випадків у правовій літературі поняття «борг» та «грошовий борг» отожднюються [11, с. 36], однак більш логічним буде розмежувати ці поняття, бо разом з виплатою грошових коштів обов'язок боржника може полягати у передачі речі, виконанні робіт, послуг. Сутність боргу у кожному випадку буде залежить від характеру дій, які зобов'язаний вчинити боржник.

Категорія «грошового боргу» є традиційною для правової доктрини. Зокрема, Р. Зом зазначав, що залежно від предмета виконання боргове зобов'язання може бути боргом грошовим або боргом речовим, або обов'язком вчинити певні дії. Автор визначає грошовий борг як «зобов'язання видати зазначену суму грошей, тобто певну кількість цінностей (а не речей)». На його думку, грошовий борг не є зобов'язанням видати зазначену кількість речей, грошовий борг не є зобов'язанням видати грошові знаки, а тільки зобов'язанням видати суму грошей байдуже якими знаками [4, с. 243]. Виокремлюючи грошовий борг в уособлену правову категорію, Р. Зом підкреслює необхідність таких дій, оскільки в окремих видах зобов'язань розрізняються правові наслідки для боржника по грошовому боргу та інших видах боргів.

Р. Саватсьє зазначає, що боржник за грошовим боргом зобов'язаний надати своєму кредитору суму грошей, що складені із грошових одиниць, які ще індивідуально не зазначені [12, с. 36].

Сучасна концепція грошового боргу була розроблена Л.А. Лунцем. Згідно з нею грошовий борг є основним видом грошового зобов'язання та представляє собою дії боржника, направлені на надання грошових знаків у зазначеній сумі грошових одиниць, які лежать в основі даної грошової системи. Відповідно, предметом грошового боргу є грошові знаки у зазначеній сумі рахункових одиниць [5, с. 105-106].

Грошовий борг є предметом зобов'язання і має такі властивості:

- передаваність – внутрішня властивість грошового боргу, яка полягає в тому, що боржник може вказати, що спроможний повернути грошовий борг будь-якій особі, яка буде на місці первинного кредитора;

- обіговість;

- номінальність – предмет грошового боргу складають грошові знаки у номінальній сумі грошових одиниць і ця сума залишається незмінною;

- можливість існування обов'язку по сплаті відсотків на суму боргу.

Крім того, грошовий борг є, по суті, обов'язком боржника у грошовому зобов'язанні, йому притаманні всі властивості грошового зобов'язання: незмінність, родовий характер, об'єктивна здійсненність, абстрактність. Враховуючи наведені характеристики категорії грошового боргу, законодавство зазначає основні правила обігу даного виду майна. Встановлюючи необхідність отримання згоди кредитора у випадку переводу боргу на іншу особу, закон викреслює особистий характер будь-якого зобов'язання, де кредитору не байдужа особа боржника. Більш спрощений порядок передачі грошових боргів передбачений у випадку передачі боргів, які закріплені у цінних паперах. В останньому випадку грошовий борг відрізняється абстрактністю та практично необмеженою передаваністю.

Однією із властивостей грошового боргу є здатність приносити постійний прибуток у вигляді відсотків. Поняття відсотків виникло ще у древньому римському праві та поступово у ході кодифікацій сформувалось в окрему самостійну категорію. Процентне зобов'язання з'явилося у зв'язку з розвитком відносин позики. Відсотки є доходом від капіталу, залежать від існування капітального боргу і разом із капіталом представляють один і той же борг. Обов'язок виплачувати відсотки устанавлюється разом з обов'язком повернути капітал, тому платник відсотків не погашає заборгованості по капіталу. Іншими словами, обов'язок виплати відсотків являє собою додатковий борг до головного боргу по поверненню капіталу [5, с. 97-98].

Отже, згідно із сучасною концепцією, грошовий борг є основним видом грошового зобов'язання та являє собою дії боржника, спрямовані на надання грошових знаків у зазначеній сумі грошових одиниць, які лежать в основі даної грошової системи. Однією із властивостей грошового боргу є здатність приносити постійний прибуток у вигляді відсотків. Відповідно, предметом грошового боргу є грошові знаки у зазначеній сумі рахункових одиниць. Головною ознакою боргових цінних паперів є посвідчення боргу. І таке посвідчення боргу є альтернативною договірним конструкціям, що опосередковують відносини позики.

Таким чином, категорія боргу є одним з найважливіших компонентів структури зо-

бов'язального та речового права, а тому з'ясування його поняття, ролі у становленні договірних зв'язків із забезпечувальним механізмом є складовою частиною вирішення наукового питання щодо походження боргових цінних паперів, їх використання в сучасних реаліях.

Список використаної літератури:

1. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М., 1940.
2. Виндшейд Б. Об обязательствах по римскому праву. – СПб., 1875.
3. Гражданское право: Учеб.: В 2-х т. / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М., 1998. – Т. 1.
4. Зом Р. Институции: Учеб. – СПб., 1910. – Ч. 2.
5. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве. – М., 1999.
6. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Гришанов. – М., 1998.
7. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. – М., 1950.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1997.
9. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998.
10. Саватье Р. Теория обязательств. – М., 1972.
11. Годеме Е. Общая теория обязательств. – М., 1948.
12. Толстой В.С. Исполнение обязательств. – М., 1973.
13. Философский энциклопедический словарь. – М., 1999.
14. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М., 1973.
15. Цитович П.П. Обязательства. Конспект лекций по русскому гражданскому праву, читанных в университете Св. Владимира. – К., 1893.
16. Цитович П.П. Очерк основных понятий торгового права. – М., 2001.

Надійшла до редакції 20.04.2011

ГАМБУРГ І.А., викладач

(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя)

УДК 346.544.4

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Висвітлено проблемні аспекти відповідальності за порушення законодавства про технічне регулювання господарської діяльності та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: *технічне регулювання, правопорушення, юридична відповідальність, нормативно-правові акти, гармонізація законодавства.*

Освещаются проблемные аспекты ответственности за нарушение законодательства о техническом регулировании хозяйственной деятельности и обосновываются предложения по совершенствованию соответствующего законодательства.

Ключевые слова: *техническое регулирование, правонарушение, юридическая ответственность, нормативно-правовые акты, гармонизация законодательства.*

The article is devoted to coverage of problems aspects of responsibility for violation of legislation about the technical adjusting of economic activity and formulation of recommendations in relation to perfection of the proper legislation.

Keywords: *technical adjusting, offence, legal responsibility, normatively-legal acts harmonization of legislation.*

Здійснення господарської діяльності неминуче пов'язано з відповідальністю її учасників. Однією з ознак суб'єкта господарських відносин є його самостійна юридична відповідальність за негативні результати своєї господарської діяльності, що можуть бути виражені у невиконанні або неналежному виконанні господарських зобов'язань або порушенні умов здійснення господарської діяльності.

Питання відповідальності є актуальним при здійсненні будь-якого виду господарської діяльності, а дослідження сфери її технічного регулювання має особливу важливість, зважаючи на соціально-економічну функцію, яку вона покликана виконувати – забезпечення захисту інтересів споживачів і держави з питань якості та безпеки національної продукції (процесів, робіт і послуг) з метою її конкурентоспроможності на світовому ринку, створення умов для участі суб'єктів господарювання України в міжнародному економічному, науково-технічному

